

WOORD VOORAF

Op zaterdag 20 april vond tijdens een netwerkdag de officiële opening plaats van de Begijnhofkerk en de Kapel van het Heilig Aanschijs. Na een grondige voorbereiding zijn beide monumenten als onderdeel van het Begijnhofmuseum voortaan ook toegankelijk voor belangstellende bezoekers tijdens de openingsuren van het museum. De opening maakte deel uit van een uitgebreid en feestelijk dagprogramma, met onder meer een netwerkbijeenkomst voor medewerkers van diverse begijnhoven in binnen- en buitenland. Wij wensen onze dank en waardering uit te drukken voor de inspanningen die de Stad Turnhout en de dienst Archief & Musea leverden en zullen blijven leveren om de beleving van de begijnhofsites verder te onderbouwen.

Schepenen van de Stad Turnhout Francis Stijnen en Astrid Wittebolle knippen het lint voor de Begijnhofkerk door. Foto: Bert De Deken, GVA

Normaal wordt in juni de conservatiebehandeling van het zuidelijke zijaltaar in de Begijnhofkerk afgerond. Meer daarover leest u in een interview met de betrokken restaurator in dit nummer. Dit project kon worden uitgevoerd mede dankzij uw milde bijdrage.

Op zondag 15 september gaat de Heilig-Kruisprocessie weer uit op het begijnhof, een traditie die teruggaat tot het jaar 1415. In dat jaar werd het hoogaltaar van de (oude) Begijnhofkerk ingewijd ter ere van Maria en het Heilig Kruis. De processie gaat dan ook jaarlijks uit op de eerste zondag na het feest van de kruisverheffing (14 september). In afwachting van deze hoogdag op het begijnhof wensen wij u alvast een zonnige en aangename zomer toe.

Jef jonkheer Van den Bergh
Voorzitter De Vrienden van
het Begijnhof van Turnhout

Van het concilie van Vienne tot het eerherstel van de begijnen

Op 1 april 1330 richtte Adolf, de bisschop van Luik, een brief aan de pastoor van de begijnen in Breda. De bisschop bevestigde daarin dat zij vroom en eerbaar leefden en recht hadden op bescherming tegen wie hen last berokkende. Het was een ver gevolg van het Concilie van Vienne, dat 19 jaar eerder plaatsvond. In die Franse stad werden, in november 1311, de begijnen veroordeeld en in de kerkelijke ban geslagen. Maar amper zeven jaar later, in augustus 1318, volgde al de ommekeer: paus Johannes XXII gaf een bul uit, waardoor rechtgelovige begijnen van deze veroordeling werden uitgezonderd.

Een gedenkplaat aan de kathedraal Saint-Maurice in de Zuid-Franse stad Vienne herinnert aan het beroemde concilie dat hier plaatsvond in 1311-1312.

In dit artikel trachten we in te gaan op de inhoud en bewoordingen van de twee besluiten die de veroordeling van het Concilie van Vienne inhielden (zie ook het uitvoerige artikel van José Huijberts in *Begijnhofkrant* 59, lente 2018, blz. 2-7). Welke motieven werden aangehaald voor die veroordeling? En waren er in de aanloop daar naartoe elementen die de medeoorzaak konden vormen voor die veroordeling? En hoe werd de grote ommekeer meegedeeld en aangepakt door de kerkvorsten? Wat geschiedde in die zeven jaar en daarna? Hoe reageerden de bisschoppen en prelaten op beide gebeurtenissen? Om een begin van antwoord op al deze vragen te vinden, lijkt het ons nuttig om eerst een nader onderzoek van de bronteksten te doen.

Bronteksten

Zulke bronteksten vonden we in de merkwaardige vijfdelige reeks met als titel *“Corpus Documentorum Inquisitionis Haereticae Pravitatis Neerlandicae”* ⁽¹⁾ Vrij vertaald luidt de titel: “Geheel van documenten

over het onderzoek naar de ketterse afwijkingen in de Nederlanden”. Alle daaruit gebruikte bronnen zijn in de Latijnse taal gesteld en de vrije vertaling ervan vormde een opgave apart. Twee drempels waren daarbij te nemen. Enerzijds moesten bij gebrek aan leestekens de ellenlange zinnen van indertijd opgeknapt worden tot bevattelijke zinsneden. En anderzijds diende voor heel wat termen een hedendaags begrijpelijk en gepast woord gezocht te worden.

Vele namen voor kettters

Al in de 12de eeuw worden kettters met allerlei namen bedacht: Katharen, Manicheërs, Populani, Humiliati, Armen van Lyon, Passaginen, Waldenzen... Maar, met of zonder naam of benaming, in de teksten komen akelige uitdrukkingen voor, zoals *“combustus est”*, hij werd verbrand, en *“ut vivi comburantur”*: dat zij levend zouden worden verbrand. Het moge duidelijk zijn: de bestrijding van de ketterij was vaak wreed en gewelddadig.

Voor ketters werden allerlei namen bedacht en velen van hen moesten hun overtuiging bekopen met de dood op de brandstapel. Detail uit een miniatuur van Vergilius meester, waarop de grootmeester van de Tempeliers samen met een andere Tempelier wordt verbrand.

Franciscanen: de blijmoedige bedelaars

In 1209 werd de orde van de minderbroeders gesticht; hun regel werd goedgekeurd door paus Innocentius III. ⁽²⁾ De orde kende een groot succes en breidde zich snel uit. Evangelische armoede stond voorop. De regel stelde dat de broeders geld noch goud of zilver mochten bezitten, geen reistas mochten dragen op reis, geen twee pijen mochten hebben, geen riem maar een koord moesten dragen en geen schoenen of wandelstok mochten gebruiken. Zij dienden te leven in apostolische armoede en het evangelie te prediken.

De franciscanen waren een bedelorde. Theun de Vries ⁽³⁾ omschreef hen als “blijmoedige bedelaars”. We citeren hem verder: “Het armoede-ideaal inspireerde in de twaalfde en dertiende eeuw zoveel mensen, dat de Kerk de uitdaging ervan onder ogen moest zien, niet in het minst wanneer armoede en prediking als het ware langs natuurlijke weg een verbond aangingen, wat betekende dat idealen van het “oer-christendom” in de taal van het volk werden uitgedragen onder het volk. De Kerk paste zich wonderwel aan door de stichting van bedelorden goed te keuren en te bezegelen, waarvan de leden geen kloosterbroeders werden in de geijkte zin van het woord: ze leefden niet achter muren, maar bewogen zich onder de mensen. Zij predikten, maar konden in hun prediking niet aan theologisch toezicht ontspringen. De bedelorden wensten, in scherpe tegenstelling tot bestaande geestelijke orden, geld noch goed noch een gezaghebbende positie; zij hadden geen huis en geen vaderland, zij reisden door heel de wereld als strijdvaardige hulptroepen, die het gezag van Rome onder de mensen hoog hielden. Hun bedelkarakter (de “heiligheid van de aalmoezen”!) werd door het bestaan en de welvaart van de al dichter bevolkte,

al rijkere steden begunstigd, zodat men in Italië zelfs mag spreken van een dialectische samenhang tussen de rijke burgercorporaties in de grote steden en de arme lekenorden. Het streven van de bedelorden ging er wel naar uit evangelieprediking te verbinden met klassieke propaganda voor de Kerk. Hun middelen echter waren in feite die welke al door Katharen, Waldenzen en Humiliaten waren gebruikt, wat een aantal traditionele theologen de schrik op het lijf joeg, vooral ten overstaan van het optreden der eerste franciscanen. Maar er was door Katholieke Armen en ook door de Herenigde Lombarden aangetoond dat armoerebellen de weg naar de Kerk in gereguleerde vorm konden hervinden. De Kerk leerde van haar ervaringen; ze verzwolg, naar een woord van Dunham, wat ze niet verteren kon. Treffend is daarbij tegelijk het ferment van ketterij dat ook bij deze pauselijk ingezegende armoevereërders in de beweging besloten blijkt te liggen. Het ideaal is nog zuiver en allesbeheersend in zijn stichter, de als persoonlijkheid unieke Giovanni Bernardone uit Assisi (1182-1226).”

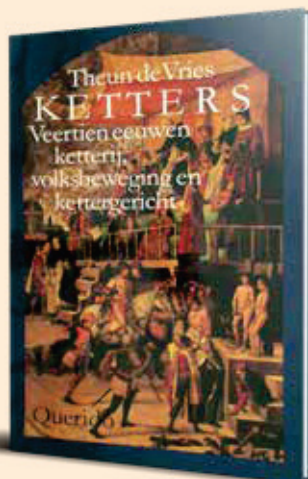
Doen als de franciscanen: bedelen en preken

1274 of 1277: het provinciaal Concilie van Trier verordent dat priesters niet mogen toelaten dat sommige ongeletterden, begarden of conversen van welke orde ook, prediken op markten of straten. Ze moeten hun parochianen duidelijk maken er niet naar te luisteren, want ze horen dan alleen ketterijen en dwaalstellingen. En nog, anno 1310: het provinciaal concilie onder leiding van Boudewijn, de aartsbisschop van Trier, bevestigt een vroeger verbod. Op straffe van de kerkelijke ban wordt het verboden om mensen die zich apostels noemen, in huis te ontvangen of hun aalmoezen te geven. Er zijn in ons bisdom leken die zich begarden noemen. Onder het mom van een of ander geloof en gekleed in tabbaarden en

lange tunieken en lange kappen, beogen zij in ledigheid te leven en niet te werken. Ze houden bijeenkomsten met simpele geesten en leggen daar de Heilige Schrift uit. Zij bedelen, maar staan buiten enige erkende orde. Zij moeten binnen de veertien dagen naar hun vroegere bezigheden terugkeren, anders worden ze in de kerkelijke ban geslagen. Dit zal iedere zondag door de pastoors op de predikstoel afgekondigd worden.

Dit precedent laat vermoeden dat sommigen zich voordeden als zelfheilgende rechtgelovigen en zich kleeadden in een habijt zoals de (erkende) religieuzen. En erger nog: zij bedelden om niet te hoeven werken en ook al waren ze ongeletterd, ze verklaarden de Heilige Schrift. Zulk gedrag werd begrijpelijk als een vorm van misleiding en oplichting beschouwd. De Kerk was verontrust. De vervolging van de orde der Tempeliers als ketters was ingezet. Op het Concilie van Vienne, anno 1311, werden ook nadere regelingen voor de inquisitie goedgekeurd. Datzelfde concilie nam over de begijnen (en begarden) niet één, maar twee besluiten:

Het eerste besluit volgt hier in vrije vertaling van de tekst uit de *Statuten van Clemens V*: “Uit geloofwaardige bron werd ons gemeld dat er vrouwen zijn die gemeenzaam begijnen worden genoemd. Deze vrouwen hebben aan niemand gehoorzaamheid beloofd, noch van hun bezittingen afstand gedaan, noch leven zij volgens enige goedgekeurde regel. Zij leiden geenszins een religieus leven, maar dragen niettemin een habijt, dat begijnenkleed wordt genoemd. Ze zouden aanleunen bij bepaalde groepen van geestelijken, iets waarvan hun aanzien in het bijzonder wordt afgeleid. Sommigen van hen, alsof ze geleid worden door verstandsverbijstering, zouden debatteren over de Heilige Drievuldigheid en ook prediken. Zij zouden meningen uiten die strijdig zijn met de artikelen van het geloof en met de kerkelijke sacramenten. Zo misleiden zij vele simpele geesten en brengen hen in dwalingen. Anderen dan weer zouden vele gevaren voor het zielenheil betekenen en begaan en dit onder het mom van heiligheid. Om de voorgaande redenen, maar evenzo omdat wij van anderen talrijke berichten vernemen over hun ongepaste meningen, beschouwen wij hen die zulke houding aannemen, terecht als verdacht, dat laatste met instemming van het Heilig Concilie. Daarom hebben wij hen voor altijd verboden en volledig uit Gods kerk verbannen. Wij bevelen deze en alle andere zulke vrouwen dan ook uitdrukkelijk om hoe dan ook op klare wijze afstand te doen van hun aangenomen levensstaat en hoedanigheid (“statum”) en om deze later ook niet opnieuw aan te nemen, op straffe van excommunicatie die wij hen willen opleggen.”

In zijn monumentale werk *Ketters* heeft Theun de Vries de geschiedenis beschreven van veertien eeuwen opstand en vervolging, van de oudste kerk tot de reformatie in de zestiende eeuw.

“De geestelijken door wie dezelfde vrouwen in een begijnhof hun levenswijze en hoedanigheid kunnen behouden en/of die vrouwen daarin zouden willen opgenomen zien, dienen te weten dat zij daardoor evenzo dezelfde straf van excommunicatie zullen oplopen. Wij verbieden hen ten strengste dat zij zouden toelaten dat enige vrouwen die deze reeds genoemde levenswijze aangenomen hebben, zulks blijven doen of misschien opnieuw zulke levenswijze zouden willen kiezen. Aan hen die zulke levenswijze zouden behouden of willen kiezen, mag op geen enkele wijze raad, hulp of goede wil gegeven worden. Ieder hun gegeven voorrecht dat strijdig is met het voorgaande, zal ongeldig zijn. Evenwel wensen wij door het voorgaande geenszins te beletten dat gelovige vrouwen eerbaar omgang plegen in hun verblijven (*“hospitiis”*), berouw tonen en zo in nederigheid van geest de zegen van God verdienen. En dit ongeacht of zij al dan niet de gelofte van onthouding (*“continentia”*) gedaan hebben. Zulks is hen toegestaan, omdat de Heer hen zal leiden.”

Kort samengevat: de begijnen volgen geen door de Kerk goedgekeurde regel. Een habijt dragen en aanleunen bij geestelijken volstaat niet om zich als religieus te beschouwen. Debatteren over geloofszaken en dan ook nog prediken, is geheel uit den boze en misleidt de simpele zielen. Deze elementen volstaan om de begijnen in de kerkelijke ban te slaan, net als de geestelijken die zouden opkomen voor hen. Het hele concilie stemt hiermee in. Er wordt weliswaar een opening gelaten voor gelovige vrouwen die nederig en eerbaar leven, ongeacht of ze enige geloften hebben afgelegd. Wie of waar deze vrouwen zijn, wordt niet nader bepaald. Als

ze zich niet begijnen noemen of zo genoemd worden, kunnen ze mogelijk nog door de beugel.

De keuze voor de term “geloften” verdient nadere verklaring. De Latijnse tekst spreekt immers niet van *“professio”*, de gebruikelijke term voor geloften, maar van *“promissa continentia”*, wat vrij vertaald kan worden als gelofte of belofte van onthouding. De Middelnederlandse betekenis van *“continentia”* is: zelfbeheersing, ingetogenheid in het algemeen en in het bijzonder onthouding en kuisheid. Het gegeven dat de begijnen niet de klassieke kloostergeloften van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid aflegden, mocht hen dus niet tegengeworpen worden.

Van het *tweede besluit* geven we hier de kern mee: opdat het katholieke geloof in onze tijden bevorderd zou worden en ketterse misstanden (*“pravitas heretica”*) in de wereld van de gelovigen zouden worden uitgeroeid... “Tot ons grote ongenoegen kwam ons ter ore dat een afschuwelijke sekse van kwaadaardige mannen, die begarden worden genoemd, en van zekere ongelovige vrouwen, die gemeenzaam begijnen worden genoemd, op laakbare wijze is opgestaan in het Duitse Rijk (*“in regno Alemanie”*) en het zaad van slechte werken (*“malorum operum”*) verspreidt. Zij houden er heiligschennende en verdraaide (*“perversa”*) leerstellingen op na. Deze dwaalstellingen worden hierna verklaard:

1. dat een mens in dit leven zulke graad van volmaaktheid kan bereiken, dat hij niet meer kan zondigen;
2. dat vasten en bidden zinloos zijn als men zulke graad van volmaaktheid

bereikt heeft, want dat de menselijke zinnen dan onderworpen zijn aan de volmaakte geest en rede en het de mens dus toegestaan is om vrij aan al zijn lichamelijke behoeften te voldoen;

3. dat zij die zulke graad van volmaaktheid en vrijheid van geest hebben bereikt, niet onderworpen zijn aan enig menselijk gezag, noch aan kerkelijke voorschriften. Want zoals zij stellen, is daar vrijheid waar Gods geest is;
4. dat de mens de uiteindelijke zaligheid naar elke graad van volmaaktheid al in het heden kan bereiken, zoals hij die zaligheid in een gelukkig leven zal verwerven;
5. dat een begrijpende aard (geest) op zich van nature al zalig is en dat de ziel er geen behoefte aan heeft zich tot God te keren om enige zaligheid te genieten;
6. dat de deugd beoefenen iets is voor onvolmaakte mensen en dat een volmaakte ziel op zich al deugdzaam is;
7. dat het kussen van een vrouw een doodzonde is, want onnatuurlijk; de geslachtsdaad daarentegen is natuurlijk en geen zonde en dient zoveel als mogelijk gedaan te worden;
8. dat men niet hoeft recht te staan, noch eerbied hoeft te betonen bij de verheffing van het lichaam van Christus,... Denken zij immers niet ten allen tijde aan de eucharistie en aan de Passie van de mens geworden Christus. Zij zeggen en begaan zulke dingen onder het mom van een soort van heiligheid, waardoor zij God mishagen en grote gevaren betekenen voor het heil van de ziel. En in de slotlinea: ze zijn uit te roeien... samen met het concilie veroordelen wij hen ten strengste... evenals zij die hen zouden steunen... De inquisitie in wiens ambtsgebied zij zich bevinden, moet haar werk met zorg doen en hun levenswijze en omgangsvormen toetsen aan de geloofsartikelen en de kerkelijke sacramenten... Zij die ze schuldig achten en die hun foute leerstellingen niet meteen berouwvol en spontaan afzweren, dienen gepast gestraft te worden.

Kort samengevat: dit tweede besluit betreft zowel begarden als begijnen en preciseert dat dezen zich in het Duitse Rijk bevinden. Hun “perverse” leerstellingen worden nauwkeurig opgesomd. De inquisitie (N.B.: het Latijnse werkwoord *“inquirere”* betekent onderzoeken, gegevens verzamelen) dient een grondig onderzoek uit te voeren en wie volhardt in de boosheid, gepast te straffen.

Een vergelijkende analyse van beide besluiten levert enige opmerkelijke verschillen op. Het eerste besluit bevat vaagheden. Het is geografisch niet bepaald, noch beperkt en is gericht tegen “zekere vrouwen die gemeenzaam begijnen

Op het Concilie van Vienne, anno 1311, werden onder leiding van Clemens V (1305-1314) nadere regelingen voor de inquisitie goedgekeurd en werden twee verregerende besluiten genomen over de begijnen (en begarden).

worden genoemd". De motivering is weinig specifiek, maar biedt in de laatste alinea uiteindelijk nog enige hoop voor niet nader bepaalde, rechtgelovige vrouwen. De straf is excommunicatie van de begijnen zowel als van wie hen zou steunen of verdedigen. Het tweede besluit heeft betrekking op een welomschreven gebied, het Duitse Rijk, is gericht tegen de begarden en begijnen en somt acht specifieke dwaalstellingen op. De inquisitie moet de betrokkenen onderzoeken en zo nodig een gepaste straf opleggen. Hoe groot moet niet de verbijstering geweest zijn van de 'goede' begijnen?

Grote ommekeer

De grote ommekeer volgde in augustus 1318. In een bul van Paus Johannes XXII herinnerde deze aan zijn voorganger, Clemens V, die spijtige berichten had vernomen over zekere vrouwen in delen van Duitsland (*"in Alemanie partibus"*) die begijnen werden genoemd. Deze werden door hem in de kerkelijke ban geslagen. Hier wordt duidelijk verwezen naar beide voormelde besluiten van het Concilie van Vienne. Het tweede besluit echter veroordeelde de begijnen en begarden in het Duitse (konink)rijk (*"in regno Alemanie"*), maar hier is er enkel beperkend sprake van "in delen van Duitsland" en de begarden worden niet meer vermeld.

Paus Johannes XXII (1316-1334) volgde Clemens V op en draaide de strenge besluiten van zijn voorganger op het Concilie van Vienne grotendeels terug.

Johannes XXII stelde verder dat er "op vele plaatsen in de wereld" talrijke vrouwen zijn die een rechtgelovig en eerbaar leven leiden. "Inderdaad:

1. zij leven alleen of samen, op eerbare wijze;
2. ze bezoeken devoot en geregeld de kerken;
3. ze gehoorzamen eerbiedig hun bisschoppen en parochiepriesters;

4. ze houden zich niet bezig met prediken of debatteren;
5. ze zijn niet betrokken bij enige dwaalleer;
6. en er is geen begin van verdenking die op hen weegt.

Om al die redenen dienen zij geenszins aan enig toezicht onderworpen te worden, noch zijn er redenen om hun (financieel of materieel) te schaden of om hen van aanstootgevend gedrag te verdenken."

"Mijn voorganger (Clemens V) bedoelde geenszins zulke begijnen die, zoals al aangegeven, onschuldig en onverdacht zijn. Mede op advies van onze broeders (hier worden allicht de bisschoppen bedoeld) wensen, bevestigen en willen wij (Johannes XXII) dan ook dat deze onverdachte begijnen niet onder de kerkelijke ban vallen. Verder mag tegen hen onder geen beding geweld worden gebruikt. Wie hen zou schaden of trachten te schaden in hun bezit of rechten, zal door de sterke arm van de wet beteugeld worden. Als de vrouwen die begijn genoemd worden en die onder het voormelde verbod vallen, zich schuldig bekennen en voor zover zij van levenswijze en habijt veranderen, zullen wij hen dan ook beschouwen als ontheven van de ban. Het is onze wens en bevel dat zij naar voren komen en hun fouten herroepen, zodat de goede schapen niet verder zouden worden aangestoken. Wie hiertegen ingaat, dient te weten dat hij de verontwaardiging van de Almachtige God en van de Heilige Petrus en Paulus over zich zal uitroepen."

Onheil ongedaan maken

Ondanks deze ommekeer was door de twee besluiten uit 1311 heel wat onheil geschied en de (spraak)verwarring was groot. Waar lag het Duitse Rijk? Of werd het Heilig Roomse Rijk bedoeld? Ging het om begarden en begijnen of alleen over begijnen? Wie waren zij die onder het mom van heiligheid en van een habijt predikten en foute leerstellingen verspreidden? De opheffing van de verwarring en de grote ommekeer duidelijk maken vroegen tijd en inspanning. Verscheidene, zij het fragmentarische bronnen bieden een beeld van die verwarring en hoe de kerkvorsten daarmee omgingen.

Ondanks de oproep van de paus van twee maanden daarvoor richtte Frederik II van Zyrik, de bisschop van Utrecht, zich op 6 oktober 1318 tot de geestelijken van zijn stad en bisdom. Hij bevestigde dat de begijnenbeweging uitgeroeid moest worden, zoals bevolen door paus Clemens V. Hij beval dat de begijnen mochten overgaan tot de Derde Regel van de heilige Franciscus, maar dit enkel na een scherp onderzoek. Daar er veel moeilijkheden omtrent de begijnen waren gerezen, verklaarde de bisschop dat de begijnen veroordeeld waren en moesten

blijven bestaan. Wel werden zij in de ban van de Kerk geslagen, net als iedereen die hen steunde. De begijnen mogen in dit verband niet worden verward met de door de Kerk goedgekeurde Zusters van de heilige Franciscus. Wie tot die regel wou overgaan, zou eerst worden onderworpen aan een streng onderzoek naar haar katholieke geloof en gehoorzaamheid aan de Kerk. Als zij na een jaar geschikt bleken te zijn, konden ze worden toegelaten. Zij dienden dan wel de geloften af te leggen, het habijt te dragen en te leven naar de regel van de orde.

Maar desondanks bleef de verwarring groot: op 23 februari 1319 richtte paus Johannes XXII een bul tot alle aartsbisschoppen, bisschoppen en geestelijke hoogwaardigheidsbekleders om hen te bevelen de Broeders en Zusters van de Derde Regel van de heilige Franciscus niet te verwarren met de door paus Clemens V veroordeelde begijnen en alle vervolgingen tegen hen te staken. De veroordeling van de begijnen strekte zich geenszins uit tot de Derde Regel van de heilige Franciscus. De paus beval de kerkvoogden dan ook dat zij de Broeders en Zusters van de Derde Regel evenmin als de minderbroeders niet verder mochten verontrusten, noch dulden dat zij door anderen zouden worden verontrust. Drie maanden later, op 23 mei 1319, volgde nog een bul, waarin de paus op verzoek van de begijnen van het hertogdom Brabant hen en hun bezittingen uitdrukkelijk in bescherming nam. Die bezittingen werden ook gepreciseerd: gronden, huizen, weiden... kortom, al hun have en goed. In datzelfde jaar 1319 gaf Petrus, de bisschop van Kamerijk, drie geestelijken de opdracht om een onderzoek uit te voeren naar de rechtgelovigheid en zeden van de begijnen van de Wijngaard in Brussel. Deze opdracht werd uitgevoerd door de abt van de Sint-Bernardusabdij van Hemiksem bij Antwerpen, de deken van de Sint-Michiels- en Sint-Goedelekathedraal in Brussel en Johannes Van Aalst, pastoor van Moorseele. In een brief gericht aan de geestelijken van het bisdom deelden zij mee dat hun onderzoek onverkort gunstig uitviel: geen enkel vermoeden van ketterij rustte op de Brusselse begijnen. Zij leefden in goede naam en faam, hun leven en omgang waren eerbaar, zij lieten zich niet in met dwaalstellingen en waren gehoorzaam en devoot.

Niet alle begijnen hadden zich echter neergelegd bij hun "veroordeeling" door de paus. Dit blijkt uit een merkwaardige brief van februari 1319, geschreven door broeder Jan, commissaris van de bisschop van Kamerijk, en gericht aan de deken van Brussel. Het gaat over de vrouwen van het begijnhof van O.-L.-Vrouw van Troost in Vilvoorde, die zich kort en bondig hadden verzet tegen hun "veroordeeling" door

Clemens V en daardoor in de ban van de Kerk waren geslagen. Die ban werd nu opgeheven en ze mochten weer hun habijt dragen. De deken werd verzocht hen de absolutie te geven mits zij zich berouwvol toonden en hen de gepaste boetedoeningen (*“penitentias salutare”*) op te leggen.

Onder meer de begijnen van Lier werden aan een onderzoek onderworpen na hun pauselijke veroordeling en kregen strikte voorwaarden opgelegd door de daaropvolgende paus.

In een open brief van 7 februari 1324 schreef Petrus, de bisschop van Kamerijk, verwijzend naar een bul van paus Johannes XXII gegeven te Avignon, dat hij het gedrag en de zeden van de begijnen in Lier liet onderzoeken door Johannes Van Aalst, pastoor van Moorsele (Johannes de Alost) als *“commissarius”*, dit overigens samen met de decanen van Sint-Gummarus in Lier en van de Sint-Mariakerk in Antwerpen (de latere kathedraal). De commissaris had de Lierse begijnen duidelijke instructies gegeven in overeenstemming met de inhoud van de pauselijke bul: grijze kleren dragen, want nederig en eerbaar gedrag was vereist. Het was streng verboden om te discuten over de Heilige Drievuldigheid of het wezen van God, om te prediken tegen de geloofsleer en om meningen te uiten over de kerkelijke sacramenten, want dat vormde een gevaar voor hun zielenheil.

Evenzo in juni 1324 richtte paus Johannes XXII zich tot de bisschop van Luik om hem te bevelen een onderzoek in te stellen naar de rechtgelovigheid en zeden van de begijnen in zijn bisdom. Enige maanden later, in oktober 1324, richtte Adolf van der Mark, de bisschop van Luik, een brief aan de pastoors van de begijnhoven en alle overige geestelijken in zijn bisdom. Hij verbood om de rechtgelovige begijnen van Sint-Christoffel in de Luikse voorstad, in Tongeren, Maastricht, Sint-Truiden, Leuven, Tienen, Zoutleeuw, Diest, Borgloon, Hasselt en Aarschot in hun persoon of goederen te verontrusten.

De bisschop herinnerde aan de afschaffing van de begijnen door paus Clemens V en aan de bul, waarin diens opvolger, paus Johannes

XXII, na vernomen te hebben dat de Luikse begijnen rechtgelovig waren, een onderzoek naar hun handel en wandel had bevolen. Dit onderzoek was overigens geheel in hun voordeel uitgevallen, zodat de bisschop beval dat de zusters van bovenvermelde begijnhoven alsmede hun bezittingen met rust moesten worden gelaten en hun aanranders in de ban van de Kerk worden geslagen. Hun namen moesten openbaar afgekondigd en schriftelijk meegedeeld worden aan de bisschop. Ondertussen moesten de begijnen strikt vermijden om zich met de godsdienstige twisten tussen hun Duitse medezusters in te laten en uit hun midden degenen verbannen die dat wel zouden doen. Merkwaardig is dat het begijnhof van Breda, dat toen ook in het bisdom Luik was gelegen, hier niet wordt vermeld. De reden daarvoor is onduidelijk. Was dit een vergetelheid of was het onderzoek nog niet afgerond?

Pas 12 jaar na de bul van paus Johannes XXII uit 1318 en zes jaar na het verzoek van de paus om de handel en wandel van de begijnen in het bisdom Luik te onderzoeken, bevestigde Adolf, de bisschop van Luik, op 1 april 1330 in een brief gericht aan de pastoor van de begijnen van Breda dat deze vroom en eerbaar leefden en recht hadden op bescherming tegen wie hen last berokkende. Het eerherstel was blijkbaar een opgave van lange duur... We hernemen hier, in vrije vertaling, een deel van deze brief: “Wij beschikken dus over voldoende aanwijzingen dat de vrouwen die begijnen genoemd worden en die wonen in het voormelde begijnhof van Breda, in ons voornoemde bisdom, zich niet in het minst inlaten met disputen en predikingen en dat zij geen meningen of andere misvattingen strijdig met het katholieke geloof verspreiden, noch zulks voornemen om dat

te doen, maar integendeel lovenswaardig en eerbaar leefden en leven, godvruchtig en geregeld naar de kerk gaan en met eerbied de prelaten gehoorzamen. Hoewel de bedoeling en inhoud van de voornoemde apostolische brieven de opheffing betekende van hen die op een verwerpelijke wijze leefden, is dit niet van toepassing indien het eerbaar levende vrouwen betreft. Dit is ons besluit, dat we genomen hebben steunend op zowel ons apostolische als op ons gewone gezag. Vandaar dat wij bij deze bevelen dat het de vrouwen wonend in datzelfde begijnhof van Breda toegestaan wordt om ongestoord te leven en dat hen geen enkel geweld mag worden aangedaan. En verder dat zij al hun rechten, vrijheden, voorrechten en gewoonten zoals voor de afschaffing en het verbod mogen behouden en uitoefenen, zowel wat hen als persoon en als wat hun bezittingen aangaat, tenzij de apostolische zetel anders zou bevelen. Wij bevelen u (hier zijn de geestelijken bedoeld) dan ook in deze strikt de heilige deugd van gehoorzaamheid na te leven, op straffe van ontheffing uit uw ambt. U zult telkens als u dat gepast acht, allen die begijnen lastig vallen, evenals weerspannigen in deze als die er zouden zijn, op ons bevel en op ons voormelde gezag vermanen om daarmee op te houden en ervan af te zien. Zo niet, zult u hen, ingevolge de in deze brief voornoemde canonieke waarschuwing, excommuniceren en hun naam publiekelijk laten afroepen. Verder zult u dit door andere priesters laten bekendmaken en tijdens de missen zal de naam van de geëxcommuniceerden plechtig worden afgeroepen. Hun namen zult u ons ten spoedigste schriftelijk meedelen.”

Maar in de Duitse landen, minstens in het aartsbisdom Keulen, was het einde van de problemen daarmee nog niet in zicht. In oktober 1335 nog schreef Walram van

Grafmonument in de dom van Keulen van Walram van Gulik, aartsbisschop van Keulen, die in oktober 1335 nog altijd niet in het reine was met de vervolging van de begijnen in zijn bisdom.

Gulik, de aartsbisschop van Keulen, een brief aan al zijn geestelijken aangaande de vervolging van ketterse begarden en begijnen. De aartsbisschop herhaalde daarin zijn verordeningen en die van zijn voorganger, Hendrik I van Virnenburg (1331), tegen deze ketters en herinnerde eraan dat hij over hen een inquisiteur had aangesteld. Naar men hem echter gezegd had, wat hij nochtans niet kon geloven, zou deze inquisiteur veel te zacht tewerk gegaan zijn. In dat geval vernietigde hij alle vonnissen en verordeningen van deze inquisiteur, waarbij de ketters ten onrechte gespaard zouden geweest zijn, en beval hij dringend aan de hele geestelijkheid van zijn aartsbisdom dat zij de voormelde ketters alsnog overal zouden vervolgen en straffen zoals voorheen.

Besluit

Het succes van de franciscanen als bedelorde bleef niet onopgemerkt. Maar waarom ook niet zelf een pij of habijt aantrekken, prediken en bedelen en zo in het eigen levensonderhoud voorzien? En bestond daar niet een veelheid van “ketterse” groepen, die soms merkwaardige leerstellingen voorstonden? Dat zulks kon leiden tot een ingrijpen en tot een veroordeling door de Kerk, hoefde niet te verbazen.

Dit neemt niet weg dat de veroordeling zoals uitgesproken in het eerste besluit van het Concilie van Vienne, bijzonder vaag en algemeen geformuleerd was: ze was zonder onderscheid des persoons en uitsluitend gericht tegen vrouwen. Het tweede besluit daarentegen vermeldde welbepaalde dwalingen en veroordeelde zowel vrouwen als mannen: begijnen en begarden. Het dragen van een pij of habijt zonder een erkende kloosterregel te volgen, werd verdacht. Daardoor ontstond een grote verwarring, die ruim twee decennia zou aanhouden.

Jef Van den Bergh

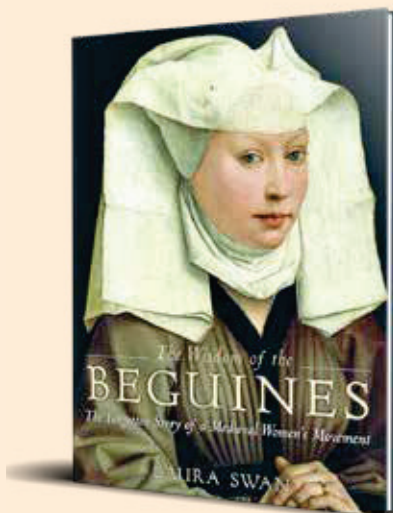
Bibliografie

- (1) Prof. Fredericq et al.: *Corpus Documentorum Inquisitionis Haereticarum Pravitatis Neerlandicae*, Deel I tot en met V, 1889 tot 1902, alle delen zijn digitaal te vinden op <https://digital.ub.uni-duesseldorf.de/ihd/content/titleinfo/2637996>
- (2) Cavalli: *Chronologia Historico-legalis Seraphici Ordinis Fratrum Minorum Sancti Patris Francisci*, Napels, 1650, blz. 1
- (3) Theun de Vries: *Ketters. Veertien eeuwen kettergeloof, volksbeweging en kettergericht*, Em. Querido's Uitgeverij, Amsterdam, 1982, https://www.dbnl.org/tekst/vrie049kett01_01/vrie049kett01_01_0046.php

De wijsheid van de begijnen

In 2014 verscheen het boek *The wisdom of the Beguines. The forgotten story of a Medieval Women's Movement*, geschreven door zuster Laura Swan, OSB, priorin en benedictines van de priorij van Saint Placid in Washington, USA. Zij is geestelijk begeleidster, archivaris en auteur van verscheidene boeken over de geschiedenis van de vrouwelijke spiritualiteit en de benedictijnse traditie, alsook mederedacteur van het tijdschrift *Magistra* over de vrouwelijke spiritualiteit in de geschiedenis.

Op het congres van het Duitse “Dachverband der Beginnen”, dat plaatsvond in oktober 2023 in Essen (Duitsland), werd de Duitse vertaling van haar boek ⁽¹⁾ voorgesteld. Daarin brengt zij een diep inzicht in de wijsheid, spiritualiteit en mystiek van de begijnen. De inhoud is gebaseerd op Europese onderzoeken. Reeds in 2020 verscheen, eveneens met steun van het Dachverband, het boek *De begijnen, een Europees verhaal. 800 jaar begijnen in Europa*, geschreven door Paul Marchal (zie ook *Begijnhofkrant* 67, lente 2020).

The wisdom of the Beguines. The forgotten story of a Medieval Women's Movement, geschreven door zuster Laura Swan, OSB, priorin en benedictines van de priorij van Saint Placid in Washington, USA.

De eerste begijnen doken zowat 800 jaar geleden op, rond het jaar 1200, en wel in verscheidene delen van Europa. Deze begijnen waren lekenvrouwen, geen nonnen, en legden geen kloostergeloften af, noch leefden zij in kloosters. De begijnen hadden een zeer bijzondere levensvorm, die zich over heel Europa verbreidde. Zij behoorden echter niet tot een erkende religieuze orde en vormden evenmin een eenvormige beweging. Maar er waren kenmerken die deze vrouwen duidelijk herkenbaar maakten: hun leven in gemeenschap, in kuisheid en eenvoud, hun ongewone gemeenschapszin en overgave aan God, hun aandacht voor de armen en uitgestoten. Ze vormden een dorp op zich binnen de middeleeuwse stad of ze leefden in conventen of aparte

huizen. Meestal was er een omheinde hof met een kapel. En ook al overleed de laatste begijn in 2013, er zijn toch berichten van jonge vrouwen over de hele wereld die geestelijke geloften afleggen en er een eigen levenswijze op nahouden, net als de begijnen van weleer.

Wetenschappelijk onderzoek

Pas vanaf 1980 begon het wetenschappelijk onderzoek naar de begijnen als onafhankelijke vrouwenbeweging en gingen men op zoek naar historische feiten en getuigenissen over hun levenswijze en levenswaarden. Maar de overgeleverde of overgebleven documenten zijn schaars. Gebedenboeken van begijnen werden vaak volgens en naar hun aanwijzingen samengesteld; zij bepaalden welke teksten en beelden daarin zouden worden opgenomen. Vaak bevatten deze boeken begijnengedichten en gebeden, waarvan het gebruik in een kerk niet gewoon was. Ook bijbelboeken werden volgens hun aanwijzingen samengesteld en de verluchting ervan vertelt veel over hun geestelijke wereld. Musicologisch onderzoek bracht stukken naar voren die door begijnen werden gecomponeerd of in hun opdracht werden gemaakt. Deze muziek omvat sacrale hymnes en gezangen, maar ook wereldlijke liederen voor de ontspanning. Kunsthistorici onderzoeken dan weer de kunstvoorwerpen die door begijnen in opdracht werden gegeven of door henzelf werden gemaakt en zoeken naar het verband met hun spiritualiteit. De begijnen hadden een voorkeur voor piëta's, voorstellingen van de moeder Maria die de op haar schoot liggende, gekruisigde Christus betreurt, en voor afbeeldingen van de Moeder Maria met kind, die het Jezuskind als zuigeling voorstellen.

Ook bieden middeleeuwse aantekeningen over vermoede ketterij ons een kijk in het leven van de begijnen. Verdenkingen van ketterij leidden tot officiële kerkelijke onderzoeken, die visitaties genoemd werden. Daarbij zond de plaatselijke bisschop een groep mannen naar een begijnhof om ter plaatse vast te stellen of er inderdaad aanwijzingen waren van ketterij of een ongepaste levenswijze. Verder onderzoek daaromtrent is nodig,